

L'HISTORIADOR CHABÀS I EL PASSAT ISLÀMIC VALENCIÀ

Carmen Barceló
Universitat de València

Que jo sàpiga, ningú no ha dubtat mai de la capacitat d'en Roc Chabàs per fer Història. També va fer molt bé altres coses, com és sabut. Ara com ara però el que ens interessa avui és parlar de la seua tasca per tal d'aclarir el passat medieval valencià. I a mi em pertoca parlar del passat islàmic i el tractament que el canonge denier va fer-ne. Abans d'endinsar-nos en la seua obra convindrà revisar la imatge tòpica sobre els àrabs que hi havia en l'època que li tocà viure al nostre historiador.

Els occidentals, ara com abans i per raons molt diverses, menyspreen els moros i senten alhora una certa admiració pels àrabs. A més a més l'antagonisme de les idees religioses fa també molt difícil la comprensió entre cristians i musulmans, a banda dels tòpics sobre la convivència pacífica medieval d'ambdues creences. Totes aquestes idees i sentiments són fruit del pensament romàntic i nacionalista del segle passat del qual som hereus.

Segons els teòrics del segle XIX, la imaginació (fill de la qual és el progrés) era una exclusiva del cristianisme. Aquesta opinió es troba en la base de l'antisemitisme i del racisme que tants conflictes provocà a partir de la seua difusió entre la població europea. L'opinió generalitzada en l'època era que els àrabs no en tenien, d'imaginació, per tal com era un poble donat a la sensualitat i a la barbàrie. A la difusió d'aquest menyspreu irracional van contribuir fortament els arabistes i orientalistes que se n'ocupaven del món àrab i islàmic, tant del passat com del present ¹.

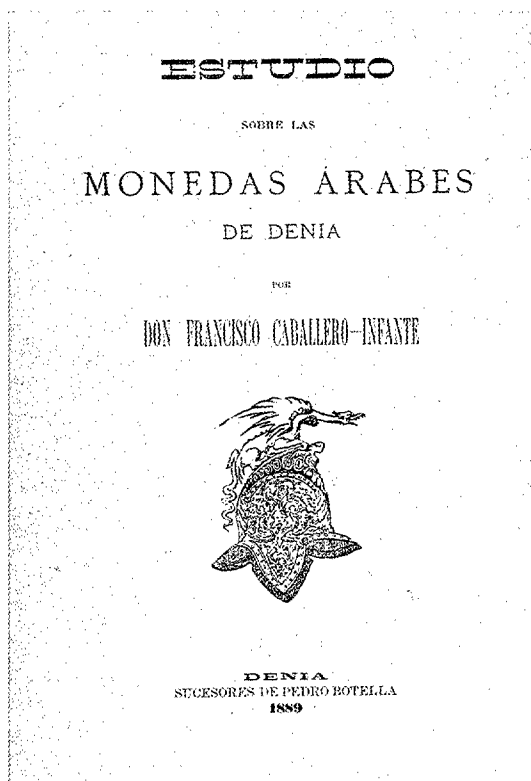
Pel que fa a la història medieval islàmica de la península ibèrica, els treballs amb què comptaven els que s'hi acostaven eren les cròniques cristianes i els estudis dels erudits del segle XVIII, plens d'errors, d'omissions, d'invencions, amb poques dates i gairebé sense noms propis. Aquesta tendència es trencà amb la publicació de l'obra dels arabistes espanyols José Antonio Conde (1766-1820) i Pascual de Gayangos (1809-1897), encara que van ser durament criticats per l'holandés Reinhart Dozy (1820-1882) ².

Pel que fa al País Valencià l'èxit del estudis pertany en bona mesura al paper desenvolupat per Chabàs en implicar els arabistes del seu entorn. A banda que els seus interessos d'investigació anaven més enllà de la ciutat de Dénia, no

1.- Sobre aquestes idees i sobre la ideologia imperant a l'Europa del segle XIX, vegeu E. W. Said, *Orientalismo*. Madrid 1990.

2.- Actualment s'ha reivindicat el nom d'aquests autors espanyols assenyalant el marcat excés crític de Dozy. D'aquestes crítiques injustificades ens parla M. Manzanares, "Arabistas españoles del siglo XIX". Madrid 1971, pp. 65-79 i 89-101.

Roc Chabàs aprofità qualsevol oportunitat per difondre el passat islàmic de la seua ciutat d'origen: Dénia. Coberta del llibret de F. Caballero-Infante "Estudio sobre las monedas Árabes de Denia", publicat a Dénia l'any 1889. Biblioteca J. A. G. Dénia.

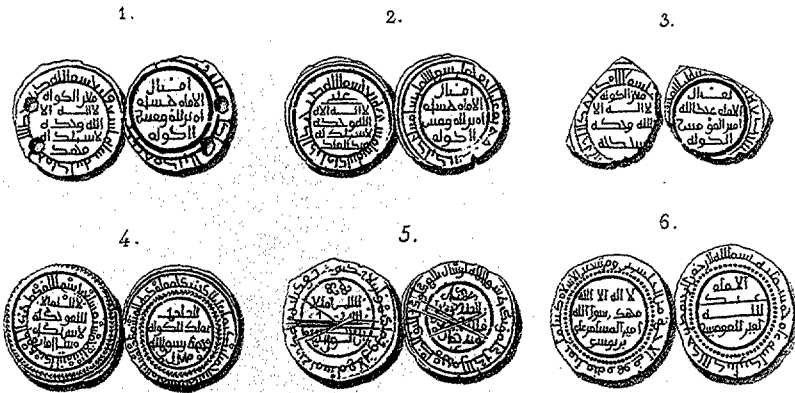
li interessava gens un passat islàmic relacionat amb els tòpics de l'època sobre la raça, la religió ni la llengua. Cap d'aquests aspectes l'interessaven. I si bé és cert que pels seus coneixements de la llengua àrab no podem considerar-lo arabista, tindrem ocasió de veure al llarg d'aquest col.loqui com la seua contribució a la Història Medieval valenciana cal situar-la al mateix nivell que la d'altres arabistes de la seua època.

No serà sobre afegir-hi que com a historiador convençut pel positivisme a Chabàs li interessava la Història, i d'aquest vessant ens ocuparem ara. De tota la seua producció dues són les obres on tractà, en forma directa o indirectament, dels esdeveniments del territori valencià durant el govern islàmic: la Historia de Denia, i els set volums de la revista El Archivo. Les analitzarem tot seguit.

LA HISTORIA DE DENIA (1874-1876)

Aquesta és la primera obra publicada per Chabàs, on el seu deute amb els historiadors clàssics valencians, com ara Viciàna, Escolano, Beuter, Diago o Sales no es pot negar. Anys més tard, però, l'autor tractà de puntualitzar i rebutjar moltes de les incorreccions comeses per aquests erudits. Fora d'això el llibre és deutor també de molta més bibliografia, seleccionada amb un bon criteri.

La història dels àrabs ocupa unes huitanta planes del llibre i respecte al tema Chabàs aprofità l'única bibliografia a l'abast en l'Espanya d'aleshores: la

1. 2. 3. Ali ben. Muḥammad, Ielabó d. dawlah.

5. Zuleiman Zidó d. dawlah.

4. Imadó d. dawlah.

6. Ali ben. Jussof.

Monedes àrabs encunyades a Daniya –Dénia– Làmina 7 de la "Historia de la Ciudad de Denia", de Roc Chabàs, publicada a Dénia l'any 1874. Biblioteca J. A. G. Dénia.

Denominación de los árabes en España de Conde, la Historia de España de Modesto Lafuente i la Bibliotheca Arabico Hispana, on Miguel Casiri (1710-1791) feia una descripció del contingut dels manuscrits àrabs d'El Escorial. També va utilitzar l'obra del Dozy, Recherches sur la littérature des arabes d'Espagne, on criticaba Conde i Casiri.

Chabàs, dotat d'un gran sentit crític, s'adonà que la historia dels àrabs redactada pels arabistes presentava greus contradiccions. Una vegada darrera una altra s'afanya en advertir al lector i d'assenyalar els seus pròpis mètodes: «Es verdad que hay tanta confusión y tanta contradicción en los escritores de aquellos tiempos que es desesperada empresa la del que aspira a formar una narración algo racional, y un tanto ordenada. Pero cuando discrepan las autoridades, toca a la razón dar el fallo. Esto es precisamente lo que he procurado hacer respecto al período cuyo estudio empezamos», ens diu a l'inici del període islàmic³. «¡Fatalidad grande que tengamos que ir a tientas en una época tan brillante para nuestra historia! Pero si hay dudas las expondré, si contradiciones las señalaré, y allí donde encuentre alguna luz la haré resplandecer para disipar las dudas, y deshacer las contradicciones» (pàg. 125). I més avant afirma, d'acord amb el mètode racionalista: «Tendré un placer en poder decir con seguridad: me equivoqué, y enseñar a mis lectores los documentos que prueban la verdad y la fijan» (pàg. 207).

De tot el període islàmic la part millor treballada per Chabàs, la més novedosa i de la qual tractaria en articles posteriors, és la dedicada a la família Mujahid. Fidel als mètodes del positivisme històric aprofità tots els materials, com ara les cròniques, els documents manuscrits, els epigràfics i les monedes. En el cas dels reis de la taifa de Dénia aconseguí reconstruir genealogies, càrrecs i vicissituds d'aquest petit regne medieval del segle XI, tot utilitzant les dades inequívokes de les monedes. En aquest vessant, ens explica ell mateix que «impresso ya lo que se refería á la dominación sarracena, empecé á entrar en

3.- Pàg. 110. Cite per l'edició de l'Ajuntament de Dénia i l'Institut d'Estudis «Juan Gil-Albert» (Alacant, 1985), amb notes introductòries de Manuel Bas i José Carrasco.

relaciones con D. Francisco Codera, quien me facilitó algunas notas, que incluí en un apéndice sobre numismática dianense», justificant els seus propis errors, perquè a Dénia estava «completamente aislado de todos los literatos que me pudieran haber dado luz en los estudios á que ponía atrevidamente mano»⁴.

Sobre la història ben difícil d'aquell període de taifes, Chabàs assenyala «la oscuridad que vemos en otros muchos (passatges) referentes a las guerras entre moros y cristianos; pues los escritores árabes sólo sirven para decirnos lo que hacían los suyos, y casi nunca para hablarnos del enemigo, la que no conocían y hasta parece que no se tomaban interés en conocer. Los cronistas cristianos, además de concisos hasta la exageración, no nos dicen bien ni un solo nombre árabe, lo cual produce grande confusión en sus relaciones, y a veces da lugar a equivocaciones» (pàg. 133). Quan troba discrepàncies d'anys o de noms accepta de preferència les cròniques aràbigues «que en esto nos merecen más fe que las cristianas» (pàg. 145)

Una de les possibles raons per la qual no s'aprecia en l'obra el pas del temps rau -al meu parer- en la manca d'adjectius de qualsevol tipus, tant despectius com afalagadors. Amb tot i amb això, trobem algun tòpic, com ara el fanatisme dels musulmans (pàg. 110). Quan cal però llevar-li ferro a les afirmacions dels cronistes islàmics ho fa també, com per exemple: en transcriure un passatge relatiu a la desfeta de Mujahid davant Sardenya on s'afirma que «no se hartaban de sangre los cristianos», afegeix en nota: «Nótese que quien habla aún es el escritor árabe que traduce Conde» (pàg. 132).

Tampoc no va descurar Chabàs l'aspecte arqueològic. Les seues làmines amb reproduccions d'alguns objectes artístics d'època islàmica són avui un testimoni molt valuós per tal com aquests elements han desaparegut. Entre els materials litografiats hi ha una inscripció aràbiga del segle XI, referida a la mort de dues germanes, la traducció de la qual Chabàs no va poder aconseguir de ningú i que avui encara resta inèdita. En aquesta *Historia de Denia* la lectura de la part -molt breu- dedicada al passat islàmic és àgil i lleugera. Podríem dir que no s'aprecia el temps transcorregut. Falten notícies, evidentment, i també n'hi ha errors; això, però, es pot dir de qualsevol altre llibre amb més d'un segle d'existència; és el deute de tota obra històrica.

LA REVISTA LITERARIA *EL ARCHIVO* (1886-1893)

Un investigador actual que haja consultat aquesta revista sap que trobarà una col·lecció ben important de documents per a la història valenciana el valor de la qual no cal referir ara. No sols hi ha documentació d'època foral; també dels romans, dels ibers i dels àrabs, aquests últims estudiats per arabistes la participació dels quals va ser important i acredita l'interès de Chabàs pel tema.

Quan comença l'edició de la revista ha passat una dècada des de la publicació de la *Història de Dénia* i ara el canonge pot desenvolupar la seua idea del que hauria de ser la tasca dels investigadors de l'antic regne de València. Sobre les afirmacions dels cronistes ens dirà: «Han escrito, al tratarse de las historias particulares de las poblaciones del mismo, muy á la ligera y como queriendo dar crédito á las tradiciones populares, sin investigar seriamente su fundamento.» I sobre su història de Dénia: «Lo que faltaba, pues, (...) lo supli-

4.- «Mochéhid hijo de Yúsuf y Alí hijo de Mochéhid», en *Homenaje á Francisco Codera en su jubilación del profesorado. Estudios de erudición oriental con una introducción de D. Eduardo Saavedra. Zaragoza 1904*, pàg. 411.

Inscripció funerària àrab descoberta a Dénia. Làmina 6 de la "Historia de la Ciudad de Denia", de Roc Chabàs. Biblioteca J. A. G. Dénia.

ré por medio de EL ARCHIVO. Hace años que acariciaba ésta idea y aunque sea á costa de los mayores sacrificios he de conseguir mi objeto.» (*El Archivo* I, pàg. 195)

En relació als àrabs no serà sobrer reproduir les seues paraules en un article titulat «Viaje literario al Archivo General de la Corona de Aragón» aparegut al primer volum: «Un pesar he tenido, renovando una intención concebida años atrás. Para estudiar con verdadero provecho nuestra historia es preciso saber árabe y saberlo bien. Conozco que es difícil este estudio, pero veo que es preciso. ¡Ojalá lo hubiera estudiado en mi juventud! Me encontraría ahora con la mayor de las satisfacciones. En el Archivo de Barcelona hay cerca de doscientos documentos arábigos, que esperan al sabio Merlin que los desencante. Por supuesto que están sin catalogar. Nadie los entiende» (*El Archivo* I (octubre 1886, pàg. 196). En aquest article Chabàs ja anuncia que farà tots els possibles perquè algú se n'encarregue. I efectivament, els catalogà per primera vegada Julià Ribera. Estudiats en part per Maximilià Alarcón, van ser editats finalment per González Palencia en els anys quaranta.

Crec que Chabàs es dedicà a estudiar la llengua àrab com era el seu desig, si més no al quadern del 7 d'abril de 1888 apareixen els primers signes aràbics a la revista (pàg. 389), que continuarien als números següents. També col·laboren els arabistes espanyols Francisco Javier Simonet (Málaga 1829-1897), Julià

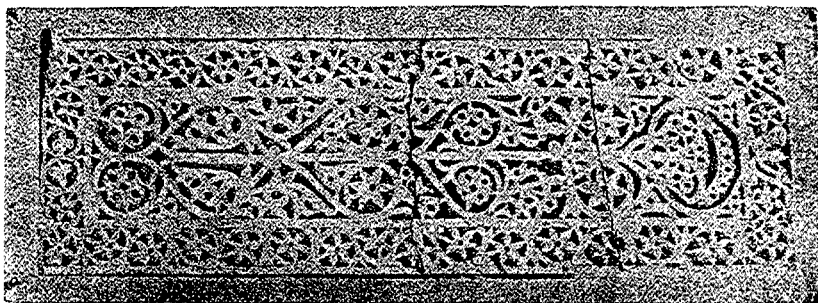
Ribera i Tarragó (Carcaixent 1858-1934) i els seus deixebles Francesc Pons Boïgues (Carcaixent 1861-1899) i Pasqual Meneu (Betxí 1851-?). No manquen les signatures dels grans arabistes europeus, dels quals reproduïx alguns treballs publicats en altres revistes com és el cas de l'italià Michele Amari (1806-1889) i de l'holandés Reinhart Dozy.

La revista dóna cabuda fins i tot a peces literàries sobre el passat àrab. Una d'aquestes contribucions la trobem a l'article titulat A la luna de Valencia, l'autor del qual apareix sota el pseudònim de Mahomat El-Balencí. No estic segura que el tal Mahomat El-Balencí no oculte l'arabista Julià Ribera, encara que podria tractar-se del mateix Chabàs, qui de fet signà el treball. Aquest estudi sobre les confusions que presenten els cronistes del regne en referir-se als noms de les portes de la ciutat de València mostra una conversació fictícia entre Confusio i Ahmed Aben Salamó. Ací trobem uns tòpics que els autors moderns han repetit una i mil vegades: (Parla Ahmed Aben Salamó) «Ha de saber V., que soy valenciano, aunque nacido y criado cerca del Sahara. Mis antepasados aquí vivieron y aquí tenían sus haciendas: pero un Rey intolerante los echó a la otra parte del mar y no tenemos más remedio que aguantarnos nuestra miseria; pero es el caso que han llegado allá noticias de que aquí hay libertad de cultos y vengo comisionado para ver de rescatar algunas cosas que se quedaron aquí en tiempo antiguo. Traigo mis notas y hasta las llaves de la casa, que como un talismán conservamos de generación en generación» (volum II, pàg. 13-14)

Apareixen altres tòpics com ara quan diu, per explicar la debilitat dels musulmans davant la conquesta cristiana, «¿Sabe V. lo que les venció, Sr. Confusio? Su falta de religión, sus divisiones políticas, en fin el rebajamiento de su carácter»; o el tòpic de la tolerància islàmica respecte als cristians que permet a uns altres autors d'afirmar la continuïtat del culte, de la població i de la llengua. En aquest sentit, si els cronistes havien parlat de «moros intolerantes» era perquè «los cristianos solo conocen la medalla por un lado» «no sabían quienes eran sus vecinos; conocían mejor á los paisanos de V., seños Confucio, digo á los chinos. Seguramente el ódio político y el de religión cegaba á unos y á otros».

Ja hem parlat del fet que Chabàs va establir relacions amb Francisco Codera y Zaydín (1836-1917), numismàtic, a més d'arabista i mestre de Julià Ribera. És molt probable que Codera encoratjara Ribera a col.laborar en la revista, com de fet va ocórrer al primer volum. L'admiració de Chabàs respecte al nou col.laborador queda reflectida en aquestes paraules seues acompanyades de savis consells: «Las pequeñas monografías de V. me encantan; son como destellos de una luz que aparece un momento, para enseguida ocultarse. El tiempo, que madura todas las cosas, producirá en V. de seguro, la sazón, que V. admira en Dozy. Tiene V. abnegación y no teme soltar los andadores: bien hecho. (...) Continue V. pues adelantando ideas, publicando noticias desconocidas, escribiendo pequeñas monografías; los trabajos grandes didácticos son de otra edad que V. aun no tiene: estos principios daran aquellos resultados.» (volum I, pàg. 257).

Hem d'agrair a Chabàs la pressió feta a l'arabista per tal que treballara sobre la història dels àrabs de València i que aquest col.laborara des del primer

Placa de marbre blanc, profusament ornamentada, provinent de la Partida Santa Paula de Dénia. Segle XI. Publicada per Roc Chabàs a la Revista "El Archivo" i, posteriorment, al "Episcologio Valentino", l'any 1909.

Biblioteca del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia.

moment i que col·locara els seus deixebles, Pons Boigues i Meneu, en la mateixa tasca⁵. De fet, fins als anys 70, la història islàmica del País Valencià no comptava amb més treballs específics sobre els àrabs dels territoris valencians que els fets per aquells arabistes del segle XIX. Després vindrien la *Historia* d'Ambrosio Huici, els primers treballs del professor francès Pierre Guichard i d'altres.

A banda d'aquesta important tasca com a animador d'altres a treballar sobre el passat islàmic, no és menor la que ell mateix desenvolupà en el seu magnífic treball sobre l'últim governador almohade de València, El Sayyid Abū Zayd o Çeit Abu Çeit (volum V, 143-166, 283-304, 362-372 i volum VI, 407-409). La utilització i recerca de molts documents cristians conservats als arxius eclesiàstics donen a aquesta investigació la solidesa d'un treball encara vàlid.

A les pàgines de la revista *El Archivo* trobem també tota una sèrie d'articles on Chabàs presenta els seus pressupostos sobre el quefer de l'historiador i sobre què és la història. Un d'aquests treballs, titulat justament *Los falsos cronicones y su influencia* recull els següents postulats: «No hay que darle vueltas: la historia que ha desaparecido de la memoria de los hombres, para siempre está muerta. Lo que se conserva en archivos y bibliotecas, los datos de la arqueología y numismática y demás ciencias auxiliares hay que depurarlos, cotejarlos entre sí, y exponer el resultado con sinceridad» «La historia es narración de hechos pasados: unas veces éstos son necesarios y otras veces muy contingentes. En el primer caso hay que averiguar el cómo y el cuando; si no hay fuentes para la investigación, no queda más remedio que confesarlo, y si las hay, medir su alcance y valor, no forzándolo; pasando en la averiguación desde lo conocido á lo que se busca. En el segundo caso todo serán ficciones y ... tonterías, si estamos sin fuentes históricas ó si hacemos correr sus aguas á nuestro gusto.» (volum II, pàg. 105)

Als volums de la revista Chabàs també ens mostra el seu vessant humà. Això pot veure's per exemple al volum III quan conta l'aventura esdevinguda el 5 de setembre del 1889 quan va realitzar en companyia de Ribera una excursió a la Valldigna per tal d'estudiar unes inscripcions aràbigues l'existència de les quals comunicà cert personatge d'Alzira: «Dicho Sr. Ribera y el que esto escriben estaban ya al salir el sol montados en el pacífico animal de Balaam y en dirección a las veneradas ruinas, que se destacaban en el fondo del valle. El día

5.— Resulta d'interés el discurs pronunciat per Ribera en ser nomenat director honoris causa del Centre de Cultura Valenciana l'any 1925, on va fer un repàs dels seus treballs sobre la història àrab local. Vegeu J. Ribera, "Disertaciones y opúsculos". Madrid 1928, vol. II, pp. 336-362.

Rajoles amb decoració pintada i, de vegades, epigràfica, provinents de la Mesquita de la Xara de Simat de Valldigna. Foren estudiades per Julià Ribera, entre altres autors. Foto provinent de la "Geografia del Reino de Valencia".
Biblioteca J. A. G. Dénia.

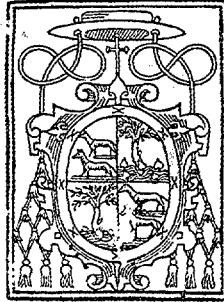

encapotado favorecía la excursión, pero a pesar de ello, como al empezar la subida tuvimos que descabalgar, la fatiga llegó a su colmo al poner el pie en la cúspide». Després de fer la descripció del paisatge i l'arribada al castell d'Alfàndec continua: «Antes de penetrar en el castillo, hicimos alto: nuestros cuerpos extenuados necesitaban de algún reparo. Tendidos en el duro suelo contemplábamos aquellas veneradas ruinas y evocábamos recuerdos históricos al pasar por nuestra garganta los sabrosos restos de una pierna de carnero.» La descobertada de 170 inscripcions en els socarrats de la volada de l'ermita de Santa Anna va haver d'esperar puix que: «era tarde, estábamos rendidos, el sol abrasaba nuestras cabezas y era preciso volver a Benifairó, donde nos esperaba nuestro buen amigo su cura párroco, a cuya mesa estábamos invitados». Avui resulta estranya aquesta referència recurrent a la fatiga puix que no es tractava de persones de molta edat: Chabàs en tenia quaranta-quatre i Ribera trenta. El cansament manifestat al llarg de la narració només és comprensible per als qui han pujat al castell d'Alfàndec i a l'ermita de Santa Anna en un matí només. S'aprecia a més a més el plaer que potser produïen els menjars al nostre historiador.

Amb la suspensió de la revista no va desaparèixer l'interés de Chabàs pel passat islàmic. En 1904 col.labora en l'homenatge al seu benvolgut amic Francisco Codera i ho va fer amb el tema de Mujahid i del seu fill, l'elecció del qual justifica «porque son las figuras más salientes de la historia de Denia, á la que estoy especialmente obligado». Per primera vegada publica la subscripció aràbiga del privilegi concedit per alí, fill de Mujahid, a la catedral de Barcelona amb la transcripció moderna i traducció castellana de Ribera. Davant la hipòtesi d'investigadors coetanis de Chabàs que el document fora una falsificació, va tractar de provar la seua autenticitat. No obstant això, els dubtes sobre

Doctrina Chri- STIANA, EN LEN- gua Arauiga, y Castellana:

COMPRESA.
E impresa por mandado del Illustrissimo y Reveren-
dissimo Señor don Martin de Ayala Arçobispo de
Valencia: para la instrucción de los nueuamente
conuertidos deste Reyno.

En Valencia, en casa de Ioan Rey.
Vendese a la puerta de los Apostolos. 1566.

Primera pàgina de la
"Doctrina Cristiana en
llengua àrab i castella-
na", de Martin de Ayala.
Làmina provinent de la
segona edició, editada
per Roc Chabàs l'any
1911.

Biblioteca de la Família
Chabàs-Ruzafa. Dènia.

l'autenticitat del document continuen encara.

Per finalitzar aquest viatge per les obres de Chabàs on de forma directa o indirecta tractà de passat islàmic cal ara parla de la seua reedició de La Doctrina cristiana de Martín de Ayala (1911). En l'importantíssim paper que realitzà Chabàs per la recuperació d'obres d'un interès excepcional per als filòlegs, tant romanistes com arabistes, aquesta edició en fotogravat és una de les contribucions menys coneguda i valorada. Com tantes altres ocasions, també Ribera li va ajudar en aquesta tasca tot fent-li el pròleg.

Les paraules de Ribera ens serviran ara per a destacar el valor d'aquesta reedició: «es documento curioso y muy interesante para la filología española (...) aunque ponga en evidencia la falta de erudición y, hasta cierto punto, la de saber arábigo de nuestros catequistas y predicadores. (...) Los filólogos deberán un buen servicio al benemérito canónigo D. Roque Chabás, que tantos ha prestado ya á las disciplinas históricas. ¿Cómo había yo de negarme á escribir este prologo y á proporcionarle la transcripción en caracteres árabes? Aunque no fuera tan íntimo, tan cordial y tan querido amigo (y con esto sobra para corresponder a su invitación), me hubiera brindado muy gustoso, en gratitud por los generosos servicios que pesta a los estudios arábigos con la presente publicación.»

A la reedició, hi ha set pàgines amb la transcripció del text àrab que amb

6.— Vegeu M. Asín Palacios, "Introducción" a l'obra de J. Ribera *Disertaciones y opúsculos*. Madrid 1928, vol. I, pp. XXXIV-XXXI.

caràcters llatins va imprimir l'arquebisbe Ayala amb la intenció de catequitzar els moriscos valencians. Vull destacar que és la primera vegada que s'imprimeix un text àrab a València, potser fet manualment pel mateix Chabàs, amb seixanta-set anys, d'acord amb el mètode ideat pel numismàtic Antonio Prieto i Vives a instàncies de Ribera ⁶.

Aquest aspecte però està fora dels límits que m'havien proposat els organitzadors, fora del passat àrab i islàmic valencià que tant va interessar al nostre benvolgut -per moltes raons- en Roc Chabàs.